

Η Αρχαιολογική Συλλογή Κηφισιάς

Το κτήριο και τα εκθέματα

Δρ Δημήτριος Σκιλάρντι

Αρχαιολόγος Β΄ Εφορείας Προϊστορικών
και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Η επιλογή του τίτλου «Αρχαιολογική Συλλογή Κηφισιάς» επιβλήθηκε από το γεγονός ότι η έκθεση αποτελεί προδρομική μορφή του πλήρους μουσείου που σχεδιάζεται να ανεγερθεί στην Κηφισιά, μέσα από τη συνεργασία της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Υπουργείο Πολιτισμού) και του Δήμου Κηφισιάς. Η Αρχαιολογική Συλλογή Κηφισιάς αναπτύχθηκε στα ευρύχωρα δωμάτια πέτρινου κτηρίου του 1930 περίπου, που ήταν ιδιωτική κατοικία και βρίσκεται στο κέντρο της Κηφισιάς, στη συμβολή των οδών Γεωργαντά και Κασσαβέτη. Τα εγκαίνια του μουσείου πραγματοποιήθηκαν στις 10 Νοεμβρίου 2004, στον προαύλιο χώρο του κτηρίου. Το παλιό κτήριο αποκαταστάθηκε με τη συνεργασία της Β΄ ΕΠΚΑ, του Δήμου Κηφισιάς και της Εταιρίας Φίλων του Αρχαιολογικού Μουσείου Κηφισιάς (ΕΦΑΜΚ). Οι εργασίες για την πραγματοποίηση της έκθεσης, συμπεριλαμβανομένου του συνοδευτικού επεξηγηματικού υλικού, ολοκληρώθηκαν κάτω από την πίεση των Ολυμπιακών Αγώνων, υπό άκρως δυσχερείς συνθήκες εξαπτίας της στενότητας χρόνου, κατά το χρονικό διάστημα από τον Σεπτέμβριο έως τον Νοέμβριο του 2004.

Της δημιουργίας του μουσείου προηγήθηκε μακρά περίοδος προσπάθειών και επαφών με υπεύθυνους φορείς των βορείων προαστίων, με στόχο την ενεργοποίηση των δήμων και την υποβοήθηση της προσπάθειας μέσα από τη συμμετοχή ιδιωτικών φορέων. Το

1999, εν όψει της δρομολόγησης των έργων που θα αποτελούσαν την κατασκευαστική υποδομή των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Αττική Οδός, Ολυμπιακό Στάδιο, κ.λπ.), διαπιστώθηκε σε επίπεδο Εφορείας Αρχαιοτήτων η πλήρης έλλειψη υποδομής τόσο για τη συγκέντρωση και φύλαξη των αρχαίων της ευρύτερης περιοχής, όσο και για τη διασφάλιση της τύχης των ευρημάτων που ενδεχομένως θα προέκυπταν από ανασκαφές στα βόρεια προάστια, εν όψει του 2004. Ύστερα από πρωτοβουλίες του γράφοντος και υπό το συντονισμό του προϊσταμένου της Β΄ ΕΠΚΑ κ. Γ. Σταϊνχάουερ ακολούθησαν επαφές με τον τότε δήμαρχο Κηφισιάς κ. Βασ. Βάρσο, οι οποίες καρποφόρησαν οδηγώντας στη δημιουργία του Εκθετηρίου της Κηφισιάς. Με το έγγραφο αριθ. πρωτ. 1240/29-6-1999, η Β΄ ΕΠΚΑ εξέφρασε προς τον Δήμο Κηφισιάς ευχαριστίες για την από μέρους του ανάληψη πρωτοβουλιών στην εξασφάλιση κτηρίου για μουσειακή χρήση.

Αμέσως μετά τη διάθεση του κτηρίου, η Β΄ ΕΠΚΑ προέβη στη διατύπωση προγράμματος για την αναστήλωση, την εσωτερική διαμόρφωση και την κατάλληλη έκθεση των ευρημάτων. Η μελέτη εσωτερικής διαμόρφωσης εκπονήθηκε από τον σχεδιαστή της Β΄ ΕΠΚΑ κ. Γ. Γερμενίτη. Πέρα από τη στέγαση, η κύρια δυσκολία αφορούσε τον εντοπισμό και τη μεταφορά στην Κηφισιά παλιών ευρημάτων από τις ανασκαφές –κυρίως μαρ-

μάρινων αντικειμένων–, χωρίς να βλαφθεί η συνοχή της μουσειακής έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά. Προκρίθηκε η αποστολή στο υπό ίδρυση Εκθετήριο της Κηφισιάς δευτερευόντων ευρημάτων, με απώτερο στόχο την ένταξη και των υπόλοιπων μαρμάρινων έργων που έμειναν στον Πειραιά, όταν θα ανεγερθεί στο μέλλον το πλήρες μουσείο της Κηφισιάς. Έπειτα από ρυθμίσεις και σχετική απόφαση του ΚΑΣ, έγινε δυνατή η μεταφορά στην Κηφισιά μεγάλου αριθμού ευρημάτων, γλυπτών και συντηρημένων αντικειμένων από σωστικές ανασκαφές οικοπέδων, που μέχρι το 2004

1. Το κτήριο της Αρχαιολογικής Συλλογής Κηφισιάς.

φυλάσσονταν στο μουσείο του Πειραιά. Στην υλοποίηση του έργου συνέβαλε με ηθική και υλική συμπαράσταση ο νυν δήμαρχος της Κηφισιάς κ. Ν. Χιωτάκης. Επίσης, επειδή η τελική φάση του προγράμματος συνέπεσε με τον διαχωρισμό τμήματος της Β΄ ΕΠΚΑ, με το οποίο δημιουργήθηκε η ΚΣΤ΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιά, πέρα από τη συμβολή του τ έως προϊσταμένου της Β΄ ΕΠΚΑ κ. Γ. Σταϊνχάουερ, σημειώνεται επίσης για το 2004 και σε σχέση με την υλοποίηση του Εκθετηρίου, η ουσιαστική συμβολή της διαδόχου του, προϊσταμένης της Β΄ ΕΠΚΑ κ. Β. Βασιλοπούλου.

Κύριος στόχος της έκθεσης είναι η επιλεκτική παρουσίαση αριθμού σημαντικών νέων ευρημάτων, η ανάδειξη της αρχαιολογικής σημασίας των δήμων των βορείων προαστίων και, τέλος, η παρουσίαση της διαχρονικής κατοίκησης του ακμαίου Δήμου Κηφισιάς από τη Γεωμετρική έως τη Ρωμαϊκή περίοδο. Όμως, η προσπάθεια δημιουργίας του μουσείου συνέπεσε και με μια σημαντική ανακάλυψη στην Κηφισιά, που λειτούργησε καταλυτικά στην επίτευξη του στόχου. Μεγάλη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε στην Κάτω Κηφισιά κατά το διάστημα 2000-2001, οδήγησε στην ανακάλυψη του επίσημου νεκροταφείου του αρχαίου δήμου, καθώς και πλήθους τάφων και πλούσιων κτερισμάτων, που έχρηζαν άμεσης ανάδειξης και στέγασης.

Τα ευρήματα που συναπαρτίζουν την έκθεση της Κηφισιάς προέρχονται κατά κύριο λόγο από τους

2. Μαρμάρινη στήλη και λήκυθοι, σε αίθουσα του μουσείου. Ευρήματα από ταφικό μνημείο του 4ου αι. π.Χ. από την Παλλήνη.

αρχαίους δήμους Κηφισιάς, Αθμόνου (Μαρούσι), Φλύας (Χαλάνδρι) και Παλλήνης. Στην έκθεση περιλαμβάνονται πολλά μαρμάρινα ευρήματα, γνωστά ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα και κατά το μεγαλύτερο μέρος ευρήματα από τις

πρόσφατες ανασκαφές του Δ. Σκιλάρντι, της περιόδου 1999-2004. Ας σημειωθεί ότι τα ευρήματα παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο ευρύ κοινό και την επιστημονική κοινότητα, αφού είναι εν πολλοίς άγνωστα και συνεχίζεται και σήμε-

3. Ευρήματα από τάφους της Κηφισιάς. Αριστερά, χάλκινη κάλπη με τα οστά του νεκρού.

ρα η μελέτη για τη συστηματική τους δημοσίευση. Η εσωτερική διάταξη του κτηρίου υπήρξε καθοριστική στην επιλογή του μουσειακού προγράμματος. Επειδή οι αναστηλωτικές εργασίες συνέβαλαν στην επαναφορά της αρχικής μορφής του κτηρίου, διατηρήθηκε βεβαίως η εσωτερική μορφή και η αρχική διάταξη των δωματίων. Η έκθεση αναπτύχθηκε κατά συνέπεια με βάση τους χώρους του κτηρίου. Για την εξασφάλιση της καταλληλότερης διαδρομής για τον επισκέπτη, ορίσθηκε ως σημείο εκκίνησης η δευτερεύουσα θύρα του κτηρίου, η βόρεια, πράγμα που οδήγησε στην αχρήστευση της κύριας πόρτας του κτηρίου, που βρίσκεται στην κορυφή διπλής μαρμαρίνης σκάλας στη νότια πλευρά. Η έκθεση αναπτύσσεται στον κύριο αξονικό διάδρομο και σε τέσσερα πλευρικά δωμάτια (Χώροι 1-5). Οι Χώροι 1 και 4 αφιερώθηκαν στην Κηφισιά της εποχής του Ηρώδη Αττικού. Στον διάδρομο (Χώρος 1) εκτίθενται τμήματα κιονοκράνων και μία ερμαϊκή στήλη με αποτροπαϊκή επιγραφή του

Ηρώδη, καθώς επίσης και εκμαγεία πορτρέτων του Ηρώδη και του αγαπημένου του μαθητή Πολυδευκίωνα. Στην ίδια περίοδο της μεγάλης ακμής της Κηφισιάς του 2ου αι. μ.Χ. ανήκει η πλειονότητα των γλυπτών που βρέθηκαν σε σωστικές ανασκαφές της δεκαετίας του '80, καθώς και άλλα μαρμαρίνα ευρήματα, γνωστά από παλιότερες περιόδους. Στον Χώρο 5 ξεχωρίζουν ο κορμός ανδρικής μορφής με χιτωνίσκο και βαριά χλαίνη και ο κορμός ιματιοφόρου ηλικιωμένου φιλοσόφου (ίσως του ίδιου του Ηρώδη ή του πατέρα του Απτικού) με συμβολικά τοποθετημένο δίπλα του κιβώτιο με κλειδαριά (θησαυρός χρημάτων). Επίσης, στο ίδιο δωμάτιο εκτίθενται μαρμαρίνα διακοσμητικά γλυπτά μικρού μεγέθους με απόδοση νέων, παιδιών και δελφινιού, που σχετίζονται με Νυμφαίο που υπήρχε κοντά στον γνωστό ταφικό θάλαμο της Κηφισιάς, ο οποίος, ως γνωστόν, αποδίδεται στην οικογένεια του Ηρώδη Αττικού.

Στον Χώρο 2 παρουσιάζονται για πρώτη φορά ευρήματα από το αρ-

4. Προθήκη με ταφικά ευρήματα του 5ου αι. π.Χ.

χαίο δημοτικό νεκροταφείο της Κηφισιάς, που βρέθηκαν σε ανασκαφή οικοπέδου της συμβολής των οδών Αχαρνών 21 και Σωκράτους. Μεγάλη σωστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε το 2001-2002 οδήγησε στην αποκάλυψη εκτεταμένου νεκροταφείου με διαχρονική χρήση από τη Μέση Γεωμετρική περίοδο έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους. Η έρευνα έφερε στο φως μεγάλες αρχαϊκές πυρές του 7ου αι. π.Χ., ανάλογες προς τις μνημειώδεις πυρές του Κεραμεικού, κλασικές ταφές μέσα σε κιβωτίοσχημους τάφους ή λίθινες σαρκοφάγους και, τέλος, ρωμαϊκές ταφές μέσα σε ορύγματα. Κάποιες ταφές διέσωζαν το σκελετό που έφερε στο στόμα νόμισμα, ως αμοιβή του Χάρωνος. Η παλιότερη φάση του νεκροταφείου, που είναι και η πιο σημαντική σχετίζεται με την ιστορία της μέσης και ύστερης γεωμετρικής Αθήνας (περί το 800-700 π.Χ.). Η φάση περιλαμβάνει τις ταφές πολεμιστών, σημαντικών προσώπων που είχαν εναποθεθεί σε μεγάλα παραλληλόγραμμα ορύγματα, σκαμμένα σε παράλληλη διάταξη, μήκους 2,20 μ. και πλάτους 0,90 μ. Στο εσωτερικό των τάφων βρέθηκαν άθικτα στη θέση τους ακέραια αγγεία και άλλα πλούσια κτερίσματα. Ο πιο σημαντικός τάφος περιείχε στη νότια πλευρά του πολλά ακέραια αγγεία στη θέση τους, όπως σκύφους και πινάκια. Στο άλλο άκρο του τάφου βρέθηκε όρθιος μεγάλος αμφορέας και δίπλα του χάλκινος λέβητας, μαζί με το πώμα του, που περιείχε τα απαυθρακωμένα οστά του νεκρού. Σε άλλο τάφο ήρθε στο φως ανδρικός σκελετός πολεμιστή, που συνοδευόταν από ζωγραφισμένη οινοχόη και σπάνιο σιδερένιο ξίφος, μήκους 0,90 μ. Τέλος, σε τρίτο τάφο, ανακαλύφθηκαν οινοχόες και πυξίδες, με κεντρικό αφιέρωμα μεγάλο αμφο-

ρέα που φέρει γύρω στον κορμό του εντυπωσιακή παράσταση παρατακτικά διατεταγμένων μεταλλικών τριπόδων, προφανώς αναφορά σε *άθλα αγώνων*. Οι γεωμετρικοί τάφοι της Κηφισιάς ανήκουν σε αριστοκρατικά γένη που κτέριζαν τους νεκρούς με πολυτελή αφιερώματα κατά τα πρότυπα των ηρωικών ταφών του παρελθόντος. Αυτή είναι ακριβώς η εποχή που οι Έλληνες, υπό την επιρροή των ομηρικών επών, μιμήθηκαν τον τρόπο ζωής των ηρώων του παρελθόντος.

Στον Χώρο 3 εκτίθενται κτερίσματα από δευτερεύοντα νεκροταφεία της Κηφισιάς και από νεκροταφεία γειτονικών δήμων. Η έκθεση περιλαμβάνει επίσης σημαντικά ευρήματα από ανασκαφές στην Αττική Οδό και τον γύρω χώρο του Ολυμπιακού Σταδίου (ΟΑΚΑ). Από τη μεγάλη ανασκαφή της Αττικής Οδού στη θέση Πέλικας στο Μαρούσι, προέρχονται ευρήματα από τον τάφο εφήβου, που χρονολογείται γύρω στο 440 π.Χ. Ο τάφος ανήκε σε μεγάλο νεκροταφείο που πλαισίωνε αρχαίο δρόμο που οδηγούσε προς το αρχαίο κέντρο του Δήμου Αθμόνου. Η ταφή συνοδευόταν από σπάνια κτερίσματα, κυρίως λυκήθους με μοναδικές ζωγραφικές συνθέσεις γνωστών καλλιτεχνών. Δύο από τις ληκύθους ανήκουν στον Ζωγράφο του Αχιλλέως. Εξαιτίας της μεγάλης σημασίας της ταφής, το όρυγμα του τάφου μαζί με τα περιβάλλοντα χώματα αποκολλήθηκαν και μεταφέρθηκαν στην Κηφισιά, όπου και φυλάσσονται, ώστε να εκτεθεί μαζί με τα συνανήκοντα κτερίσματα στο νέο μουσείο, όταν αυτό ανεγερθεί στο μέλλον.

Από χάλκινη κάλπη που βρέθηκε στο εσωτερικό μαρμάρινης τεφροδόχου του 5ου αι. π.Χ., από το ίδιο νεκροταφείο του Πέλικα, προέρχονται σημαντικά τεμάχια υφάσματος που εκτίθεται σε προθήκη, ενώ σε μαρμάρινη τεφροδόχο που ανακα-

λύφθηκε στις εργασίες διαμόρφωσης του Γηπέδου Αντισφαίρισης στον ΟΑΚΑ, των αρχών του 4ου αι. π.Χ., ανακαλύφθηκε αρυβαλλοειδής λήκυθος, μαρμάρινο αλάβαστρο, μικρό ψήγμα λεπτού φύλλου χρυσού και επίσης αποτύπωμα υφάσματος. Στις βιτρίνες του αυτού δωματίου εκτίθενται ταφικά αφιερώματα και άλλων θέσεων των βορείων δήμων, καθώς και ευρήματα (κυρίως μικρογραφικά δίσκα κύπελλα και ειδώλια κενταύρων του 7ου αι. π.Χ.) από το ιερό του Ομβρίου Διός, στα Τουρκοβούνια. Στον ίδιο χώρο εκτίθενται θραύσματα ταφικής στήλης του 4ου αι. π.Χ. με παράσταση καθιστής γυ-

ναίκας από τη Δροσιά και, τέλος, από ανασκαφή σε μεγάλη ρωμαϊκή δεξαμενή κάτω από τη λεωφ. Σπ. Λούη, δίπλα στο Ολυμπιακό Στάδιο, ακέφαλο άγαλμα γυναικείας θεότητας των ελληνοιστικών χρόνων.

Ιδιαιτέρως σημαντικά είναι και τα ευρήματα από πρόσφατη ανασκαφή στην κοίτη του Ρέματος της Παναγίτσας στην Παλλήνη (2001), που εκτίθενται στον Χώρο 5. Η σωστική ανασκαφή που έγινε στην κοίτη του ποταμού έδειξε ότι στην Κλασική περίοδο, για την ανακοπή της ισχύος του ποταμού, είχε εκεί κατασκευασθεί λίμνη εφησυχασμού των υδάτων, με την ανέγερση ισχυρών ισο-

5. Λευκή λήκυθος με παράσταση γυναίκας, από το κλασικό νεκροταφείο στη θέση Πέλικας, στο Μαρούσι. Ευρήματα του 5ου αι. π.Χ.

δομικών τοίχων κατά μήκος και εγκάρσια προς την πορεία της κοίτης. Οι τελευταίες ανασκαφές στην Αττική έδειξαν ότι οι Αθηναίοι συχνά προέβαιναν στη συστηματική ρύθμιση της κοίτης ποταμών με την κατασκευή εγκιβωτισμών και άλλων έργων. Σημαντική ήταν η ανακάλυψη στην ανασκαφή του Ρέματος Παναγίτσας, ταφικού περιβόλου που καταλάμβανε την κορυφή αναλήμματος στη νότια παρυφή της κοίτης. Στο ανάλημμα ανακαλύφθηκε η ενεπίγραφη βάση ναόσχημης ταφικής στήλης με 5στιχη επιγραφή που αρχίζει με το όνομα της νεκρής ΑΡΧΕΣΤΡΑΤΗ ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ ΓΥΝΗ. Δίπλα της και πεσμένη από τη θέση της, αποκαλύφθηκε επιβλητική μαρμαρίνη στήλη, ύψους 1,46 μ., με παράσταση καθιστής γυναίκας και όρθιας δούλης εμπρός της. Παρότι δεν φαίνεται ότι η στήλη ανήκει στην αρχική κατασκευή του μνημείου, πιστεύεται ότι σε δεύτερη φάση στήθηκε επάνω στη βάση, που κρίνοντας από τις σωζόμενες εντοπιές προοριζόταν για ναόσχημη και όχι για απλή παραλληλόγραμμη στήλη.

Πέρα από την εξαιρετική γλυπτική απόδοση των μορφών, η σύνθεση ξεχωρίζει και για την πρωτοτυπία της. Κάτω από το κάθισμα της νεκρής διακρίνεται η χαριτωμένη παράσταση χήνας με ανυψωμένη τη μία της φτερούγα. Η στήλη χρονολογείται περί το 370-350 π.Χ. Η εκτέλεση δείχνει ότι το έργο ανήκει σε διακεκριμένο αθηναίο καλλιτέχνη. Σημειώνεται, τέλος, ότι στο κτήριο που στεγάζεται το Εκθετήριο της Κηφισιάς λειτουργούν, σε επίπεδο ημιυπογείου, γραφεία της Εφορείας Αρχαιοτήτων με βιβλιοθήκη και αποθήκες για τη συντήρηση των αρχαίων. Στις εγκαταστάσεις φυλάσσεται μεγάλος αριθμός ευρημάτων από τα μεγάλα δημόσια έργα. Μεταξύ των προς έκθεση ευρημάτων φυλάσσονται και τεράστιοι κύβοι χώματος (κάποιοι διαστ. 3,00 x 2,00 x 1,70 μ.), με αποσπασμένα αυτούσια μνημεία (κυρίως τάφους) και μέρος του περιβάλλοντος εδάφους, που αποτελούν μοναδικό εκθεσιακό υλικό. Μεταφέρθηκαν με ειδικά γερανοφόρα οχήματα στην Κηφισιά και αναμένουν

6. Γεωμετρικό αγγείο με παράσταση τριπόδων. Εύρημα του 8ου αι. π.Χ.

7. Άποψη αίθουσας του Μουσείου Κηφισιάς με ευρήματα του 2ου αι. μ.Χ.

την τελική τους ανάδειξη εντός μουσείου, με στόχο τη ζωντανή παρουσίαση των εντυπωσιακών πτυχών από τις ανασκαφές των βορείων προαστίων. Εν τω μεταξύ, με πρωτοβουλίες της τέως προϊσταμένης της Β' ΕΠΚΑ κ. Β. Βασιλοπούλου δρομολογήθηκαν ειδικά προγράμματα για τη διδασκαλία πολιτιστικών και αρχαιολογικών θεμάτων σε μικρούς μαθητές, ενώ ετοιμάζονται από τον γράφοντα, με τη βοήθεια συνεργατών αρχαιολόγων, οδηγοί για τον ταφικό θάλαμο της Κηφισιάς, καθώς και για την Κηφισιά στην αρχαιότητα.